

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 1.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.1.50>

УДК 331.1

*О. В. Євтушевська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4935-5473>*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФСПІЛКОВОГО РУХУ В УКРАЇНІ

*О. Yevtushevska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
International Economy, Borys Grinchenko Metropolitan Kyiv University*

PECULIARITIES OF TRADE UNIONS MOVEMENT IN UKRAINE

Висвітлено основні етапи розвитку профспілкового руху в Україні. Перший етап (кінець XIX – початок XX століття) характеризувався підтримкою робітників та удосконаленням трудового законодавства. Характерною ознакою радянського періоду розвитку професійних спілок була значна підпорядкованість державі, що певною мірою заклало проблеми сучасного профспілкового руху в Україні. Сьогодення є досить складним періодом розвитку вітчизняних професійних спілок. Охарактеризовано особливості сучасного профспілкового руху в Україні. До основних ознак можна віднести: зосередженість професійних спілок на задоволенні

повсякденних, індивідуальних потреб працівників, низьку страйкову активність, розрізненість профспілкового руху. Основними перешкодами для розвитку вітчизняного профспілкового руху є війна, наявність тіньового сектору економіки, особливості сучасних підходів до ведення підприємницької діяльності, недостатня кількість профспілкових лідерів з потрібними морально-вольовими якостями, міфологізоване сприйняття профспілкового руху. До позитивних наслідків діяльності професійних спілок можна віднести: вдосконалення трудового законодавства, збалансування інтересів роботодавців і працівників, посилення впевненості та згуртованості трудових кадрів. До негативних ознак профспілкового руху належать: у деяких випадках надмірна протестна активність, висунення нереалістичних вимог, можливе використання профспілок як інструменту політичної боротьби та недобросовісної конкуренції.

Main stages of trade unions development in Ukraine are lightened. First phase (XIX – beginning of XX century) is characterized by improvement of trade legislation and protection of workers' rights. Soviet stage is characterized by high dependence on government, what to some extent caused modern problems in domestic trade unions. Modern phase of trade unions development is rather contradictive. Main peculiarities of trade unions movement in Ukraine are opened. Characteristics of current trade unions are: concentration on individual, daily needs of workers, low industrial actions activity, trade unions movement fragmentation. Main reasons of trade unions low activity in Ukraine are: war, shadow economy, modern methods of enterprise, lack of trade unions leaders with necessary moral and organizational abilities, mythological perception of trade unions. It is possible to say, that main reason of insufficient trade unions activity in our country is a war. However, even before 2014 and then 2022 industrial actions activity was rather low. To author's mind, main problem is a lack of real independent leaders. Our trade unions, first of all, serve as a helping organizations for workers. Broad workers' support through nationwide strikes

and protests of representatives of some professions seems to be a problem for many of our trade unions even in peacetime. Trade unions have its advantages and disadvantages. Main benefits are: improvement of trade legislation, balancing of employers and workers' interests, gain confidence and cohesion of personal. As to disadvantages of trade unions main of them are: excessive protest (in some cases), unrealistic demands, using of trade unions as a tool of political struggle and unfair competition. Unfortunately, weak trade unions create a situation, when main forms of workers' protection are dismissal from work, lawsuits (not very widespread in Ukraine because of some reasons), complaints in social media. In some case trade unions can create problems for economy and social life. It depends much on personality of trade unions leaders and their common sense. In authors opinion, significant problem of Ukrainian trade unions movement is a lack of independence. Couple decades ago our unionization was more organized, in particular in strike activities. Sometimes it gave an opportunity to gain economic demands and confidence.

Ключові слова: професійні спілки, страйки, профспілковий рух, наймані працівники, роботодавці.

Keywords: trade unions, strikes, trade unions movement, hired workers, employers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із найбільш помітних історичних конфліктів є антагонізм між працедавцями та найманими працівниками. Це суперництво може бути менш гострим в окремих видах підприємницької діяльності, проте залишається сталою проблемою. Трудове законодавство далеко не завжди відповідало суспільним інтересам. У певний історичний момент соціум зміг поставити перед державою та капіталовласниками свої вимоги щодо умов праці, що втілювалося у створенні профспілкового руху. Діяльність профспілок мала істотний позитивний вплив на вдосконалення трудового законодавства та

взаємодію між робітниками і працедавцями. Разом з тим профспілковий рух може мати недоліки та негативно впливати на соціально-економічний розвиток країни за певних умов. Розвиток профспілок в Україні відбувався у декілька етапів, кожен з яких мав характерні особливості. На сьогодні профспілковий рух у державі характеризується рядом проблем, пов'язаних не лише з воєнними діями, а й з іншими соціально-економічними причинами. Перешкоди для розвитку вітчизняного профспілкового руху також можуть виникати при надмірному та не завжди сприятливому впливі держави. Більш детально основні причини недостатньої активності профспілкового руху в Україні розглянемо далі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням профспілкового руху, його особливостей та впливу займаються такі науковці: Кисельова О.І., Лахижа М.І., Сухомлин В.Б., Качан Я.В., Шапоренко О.І., Осовий Г.В., Шевченко І.В., Таран Т.С., Мовчан О.М. та інші. Загалом проблемою кооперації та особливостями взаємодії між капіталовласниками та робітниками цікавилися відомі українські науковці XIX століття, а саме Туган-Барановський М.І., Зібер М.І., Цехановецький Г.М..

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей розвитку профспілкового руху в Україні для виявлення основних причин його недостатньої активності. *Завданнями статті* є висвітлення етапів розвитку профспілок в Україні, дослідження особливостей вітчизняного профспілкового руху, виявлення основних причин недостатньої активності українських профспілок, визначення переваг і недоліків профспілкового руху.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перші профспілки на території України з'явилися у кінці XIX століття як відповідь на недосконалість тогочасного трудового законодавства та експлуатацію найманих робітників. Нинішнім представникам розвинених країн складно уявити, в яких умовах та за якими правилами взаємодіяли

наймані робітники та роботодавці у минулому. Використання дитячої праці, відсутність соціального захисту робітників, виснажливо тривалий робочий день, задіяння людей (у тому числі дітей і вагітних жінок) на шкідливих виробництвах тощо. Початково профспілки зародилися як відповідь на несприятливі, а подекуди й нестерпні умови праці. Основними функціями на той час були підтримка робітників через каси взаємодопомоги, організація страйків для досягнення конкретних цілей, досягнення вимог щодо зміни трудового законодавства. З плином часу характер профспілкового руху змінювався залежно від політичної та економічної кон'юнктури, і не завжди на краще. Проте у кінці XIX на початку XX століття профспілковий рух був природною реакцією на визискування робітників.

Розвиток профспілок продовжився і в радянський період. Для цього етапу характерне підпорядкування профспілкового руху державі. Якщо раніше профспілкові об'єднання були до певної міри самостійним суб'єктом діяльності, то тепер вони виступали частиною державної системи. Даний період також був неоднорідним, профспілки набували то більшої, то меншої самостійності, проте деякі проблеми, характерні для сучасного українського профспілкового руху, були закладені саме тоді.

Період незалежності ознаменувався зміною законодавства, що також вплинуло на розвиток профспілок. На думку автора, у 90-х рр. профспілковий рух був результативнішим, ніж сьогодні. Профспілки виконували не лише підтримувальну, але й організаційну функцію. Зокрема, профспілкові об'єднання організовували всеукраїнські страйки, пов'язані передусім з матеріальними вимогами працівників. На жаль, поступово профспілковий рух істотно втратив свою організаційну та об'єднувальну роль. Можливо, це відбулося внаслідок втрати профспілками самостійності та перетворення їх на розрізнені несамостійні об'єднання. Помітна роль профспілок у минулому дозволяла працівникам організовано висувати свої вимоги та подекуди отримувати бажаний результат. Державні органи, власники підприємств і місцева влада змушені були реагувати не лише на

матеріальні, але й на нематеріальні вимоги найманих працівників. На жаль, на сьогодні у багатьох випадках протест окремих працівників проти неприйнятних умов праці завершується або судовими позовами, або частіше звільненням з роботи.

Проблеми, характерні для вітчизняного профспілкового руху, пов'язані як з історичними особливостями, так і з поточною ситуацією. Воєнні дії ще більше ускладнили (швидше, унеможливили) діяльність профспілок у контексті організації протестних акцій (які, втім, відбувалися рідко і до повномасштабної війни). На думку Сухомлина В.Б., Лахижі М.І., Качан Я.В., «з точки зору науки державного управління суттєвий інтерес представляють питання державного регулювання ринку праці та механізми врахування нею інтересів як працівників, так і роботодавців. Одним із таких механізмів є професійні спілки, роль яких у процесі посткомуністичної трансформації була різною у різних країнах» [1, с. 265]. Існує думка, що профспілковий рух є надбанням соціалізму, проте це не так. Профспілки розвивалися і в капіталістичних країнах, зустрічаючи більший чи менший опір з боку роботодавців. Яскравими історичними прикладами такого несприйняття з боку держави або капіталовласників є ставлення відомого підприємця Генрі Форда до появи профспілок на його підприємствах і політика тиску на профспілковий рух південнокорейського лідера Пак Чон Хі. Подекуди профспілкові лідери піддавалися не лише тиску, а й фізичному знищенню. Проте у вітчизняних умовах, коли профспілковий рух, швидше, виконує функцію підтримки окремих працівників, і навряд чи є достатньою консолідуючою силою для захисту прав робітників, щось подібне малоймовірно. За словами Кисельової О.І. та Корощенко К.Р., «вітчизняні профспілки мають і свої, притаманні тільки їм, особливості. Це, зокрема, їх строкатий соціальний характер: членами українських профспілок є не тільки наймані працівники, а й власники та нижча ланка підприємства» [2, с. 147]. Цікаво, що така практика суперечить історичному досвіду деяких країн, де

власникам підприємств та управлінцям було заборонено бути членами професійних спілок. Вважалося, що інтереси цих груп людей антагоністичні.

Ще одним важливим завданням профспілок були вимоги щодо вдосконалення трудового законодавства, яке до другої половини ХІХ століття було неприйнятним з сучасної точки зору. В Україні вимоги професійних спілок, швидше, були пов'язані з дотриманням норм чинного законодавства. Передусім, вони стосувалися матеріальних аспектів праці. На жаль, вимогам щодо покращення умов праці приділялося менше уваги. Гнатко А.О., Дядюк К.В., Бессонова А.В. наводять як приклад шведський досвід діяльності профспілок. За їхніми словами: «ключовими напрямками вдосконалення трудового законодавства України з урахуванням шведського досвіду є зміцнення ролі профспілок, що передбачає створення сприятливих умов для їхньої діяльності, розширення їхніх прав і гарантій, а також стимулювання колективних договорів» [3, с. 7].

Характерною ознакою вітчизняного профспілкового руху є недостатня, на думку автора, протидія неоднозначним соціально-економічним реформам і бюрократичному шкідництву. Особливо це стосується державного сектору. Працівники освітньої, медичної та інших сфер залишаються наодинці з результатами чергових нововведень та постійно змінюваними вимогами державних органів. Чи не єдині способи відповіді працівників на ці хаотичні процеси – це звільнення, скарги та розголос у соціальних мережах. У непрості 90-і рр., коли профспілковий рух, наприклад, освітян був значно більш організованим, можна було впливати на рішення органів державної влади. На жаль, на сьогодні цей інструмент, швидше за все, втрачено.

Складається враження, що вітчизняні профспілки здебільшого зосереджені на вирішенні повсякденних проблем співробітників. На думку Шапоренко О.І., «профспілки зацікавлені в збільшенні чисельності членів і збільшенні розміру членських внесків. При цьому чисельність членів залежить від кількості робочих місць і мотивації членства. Факторами, що визначають розмір внесків, є розмір оплати праці членів профспілки, вид членства

(повне, асоційоване та ін.), якість і рівень життя працівників організації» [4]. Професійні спілки в Україні можуть допомагати в оздоровленні працівників, при виникненні складних обставин (у тому числі пов'язаних із війною), підтримувати культурні, освітні, благодійні ініціативи тощо. Проте колишнього організованого профспілкового руху, який охоплював би окремі сфери суспільної діяльності та обстоював права працівників, схоже, немає. За словами Кисельової О.І. та Верещаки Я.В., «профспілкові організації виконують важливу роль у соціально-трудових відносинах, адже вони поки залишаються єдиною доступною організацією, що займається повсякденними проблемами найманих працівників» [5, с. 190]. Справді, професійні спілки можуть підтримати працівника як у звичайних, так і в складних обставинах. Якість допомоги також залежить від керівництва конкретної профспілки та наполегливості працівника.

Розглянемо основні причини недостатньої впливовості профспілкового руху в Україні. По-перше, незначний вплив профспілок на розвиток суспільства пов'язаний з наявністю тіньового сектору вітчизняної економіки. Нелегальна зайнятість гальмує розвиток профспілкової діяльності на підприємстві. Причини, які змушують людей шукати нелегальні види заробітку, можуть бути настільки серйозними, що навряд чи багато з них перейматимуться можливістю долучення до профспілкового руху. По-друге, сучасні підходи до здійснення підприємництва також перешкоджають розвитку професійних спілок, зокрема наявність аутсорсингу, дистанційна робота, наймання фрілансерів можуть призводити до розрізненості колективу. За таких умов складніше самоорганізуватися. Особливо це стосується приватного сектору економіки. У державній царині, де відчувається гостра потреба в сильному профспілковому русі, здатному організовувати всеукраїнські страйки (принаймні у мирний час) також панує затишшя. Зрозуміло, що війна впливає на цей процес, але причина не лише в цьому. Основна проблема тут, на думку автора, це дефіцит лідерів, які могли б скоординувати та організувати профспілковий рух у межах окремих

професій. Бути справжнім, самостійним лідером впливової профспілки – це завжди ризик і велика відповідальність. Історія знає не один приклад розправи над очільниками профспілок у різних країнах і за різних ідеологій. За умов відсутності реальних важелів впливу на чиновників та адміністрацію установ працівники, не згодні з умовами праці, просто звільняються, а інколи навіть йдуть з професії. Соціальні мережі рясніють історіями представників різних видів діяльності, які зіткнувшись із бюрократичним шкідництвом, недолугими реформами, постійними змінами «правил гри», низьким рівнем зарплати просто змушені звільнитися та шукати нову професію. Ще приблизно три десятиліття тому ситуація була іншою. Роботодавці та державні органи змушені були до певної міри рахуватися з інтересами працівників попри всю складність тогочасної соціально-економічної ситуації. На жаль, поступово вітчизняний профспілковий рух втратив свій вплив і став менш ефективним. По-третє, існує міф про те, що профспілковий рух – це пережиток радянського минулого. Це не так, оскільки профспілкова активність почалася значно раніше. Діяльність профспілок характерна як для соціалістичної моделі, так і для капіталістичної. Професійні об'єднання діяли та діють у різних країнах світу. Цей суб'єкт впливу виник для підтримки робітників і був природною відповіддю на несприятливі, а інколи й нестерпні умови праці. Попри те, що ситуація з дотриманням прав робітників у розвинених країнах покращилась, профспілковий рух не втрачає своєї актуальності. Далеко не всі проблеми вирішено, оскільки роботодавці, підштовхувані високою конкуренцією, подекуди намагаються витиснути з персоналу всі сили. Люди періодично доходять до професійного вигорання, зіштовхуючись з постійно змінюваними та зростаючими вимогами роботодавців. Взагалі, складається враження, що ініціатори постійних змін постійно кудись запізнюються. Зрозуміло, що існує конкуренція, з'являються нові технології, змінюється кон'юнктура на міжнародному ринку, проте людська природа, загалом, не пристосована до надшвидкої, фактично щоденної мінливості життєвого середовища. Далеко не всі можуть

адаптуватися до таких умов, а якщо й пристосовуються, то «платять» за це здоров'ям або демонструють опортуністичну поведінку. Саме організований профспілковий рух може повертати до реальності надмірно активних ініціаторів змін в особі окремих роботодавців і чиновників. На жаль, поки ми можемо, схоже, лише позаздрити європейським країнам, державам Південної Америки та країнам Азії у вмінні організовано обстоювати власні права. Можна, звісно, загалом звинувачувати наших працівників у недостатній ініціативності, проте справжній профспілковий рух починається з окремих людей, які мають необхідні морально-вольові якості та стають лідерами. Саме вони організовують та надихають інших. Що ж до країн, які розвиваються, то тут ситуація з дотримання прав робітників значно складніша. Корупція, недостатній рівень соціального захисту, низька вартість робочої сили та інші фактори роблять ці держави привабливими для глобального капіталу. Тут, як ніде, потрібен організований профспілковий рух, оскільки за таких умов працівники можуть сподіватися передусім на самоорганізацію.

До позитивних наслідків діяльності профспілок можна віднести покращення умов праці, зокрема і її матеріального аспекту. Розвиток профспілкового руху допомагає збалансувати інтереси роботодавців і працівників. Також діяльність профспілок дозволяє не лише досягти поставлених вимог щодо рівня зарплати, тривалості робочого дня, ергономічних умов праці, а й дає можливість боротися з волюнтаризмом роботодавців і чиновників. Історично саме профспілки відіграли важливу роль у вдосконаленні трудового законодавства. Попри серйозний опір з боку власників підприємств і політиків профспілковий рух зміг укоренитися у світі. Впливові профспілки, здатні організовувати всезагальні страйки, є серйозною підтримкою для працівників. За словами Мандибури В.О., «негативний вплив бюрократії на закономірні процеси суспільного життя виникає за умови, коли організаційно-розпорядчі методи застосовують несумлінні, некомпетентні, корупційно-продажні і компрадорсько

налаштовані чиновники, а також службовці силових структур та судової влади. Важливою умовою функціонування цього інституту є професійне невігластво, низька моральність, відсутність економічної культури» [6, с. 29]. Повністю погоджуючись з автором, зазначу, що саме за таких нездорових умов наявність справді незалежного профспілкового руху могла б стати істотною підтримкою для працівників.

Проте незважаючи на всі переваги професійних спілок, цей рух має і недоліки. Якщо лідерам профспілок не вистачає здорового глузду, то їхня діяльність може перетворитися на боротьбу заради боротьби. Надмірні, надумані протести, нереалістичні вимоги, невміння прорахувати основні наслідки своїх дій, марнославство окремих лідерів може не просто викликати тимчасові незручності для громадян, а подекуди й паралізувати окремі галузі економіки. Крім того, є ризик ведення боротьби «проти всього поганого і за все хороше», що призводить до руйнівних наслідків для суспільства. Вимоги профспілок мають бути чіткими і реалістичними. Оскільки абстрактні, радикальні гасла часто призводять до суспільних катаклізмів, а не до покращення ситуації. На додачу до сказаного варто зазначити, що профспілкові протести можна використати як інструмент політичної боротьби та недобросовісної конкуренції. Тому діяльність профспілкового руху дуже залежить від морально-вольових якостей його лідерів. Також у минулому профспілкові страйки могли перетворюватися на так звані стачки, коли робітники руйнували майно капіталовласників, намагаючи завдати якомога більше шкоди підприємству. Проте такі приклади здебільшого залишилися в історії.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИКИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Профспілки в Україні часто виконують функцію задоволення повсякденних потреб працівників. При цьому функція організації профспілкових страйків, схоже, відійшла на другий план. Зрозуміло, що на цей процес істотно впливає війна, проте і до початку 2022 року високої страйкової активності не спостерігалось. Вітчизняні працівники, принаймні

частина з них, потребує організованого та впливового профспілкового руху. Функції професійних спілок не можуть зводитися лише до задоволення особистих потреб працівників. У мирний час профспілки повинні проявляти себе як об'єднувальну силу із захисту прав працівників, у тому числі через організацію всеукраїнських страйків, як це було колись. Цікавим у цьому сенсі є досвід не лише європейських країн, але й держав Південної Америки та країн Азії, де профспілки відіграють важливу роль у суспільстві.

Література

1. Трансформація трудових відносин та профспілкового руху у посткомуністичних країнах / за наук. редакції М.І. Лахижі, Я.В. Качан, В.Б. Сухомлина. Київ: АПСВТ, 2023. 310 с.
2. Кисельова О.І., Корощенко К.Р. Професійні спілки в Україні: проблемні питання та позитивний міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. № 30. С. 145-150.
3. Гнатко А.О., Дядюк К.В., Бессонова А.В. Особливості правового регулювання діяльності трудових профспілок в Україні. *Академічні візії*. 2024. № 36. С.1-7.
4. Шапоренко О.І. Роль профспілок у регулюванні соціально-трудова відносин на підприємстві. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/9.pdf
5. Кисельова О.І., Верещака Я.В. Посилення ролі профспілок для захисту прав працівників у соціально-трудова відносинах із роботодавцем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 188-190. URL: http://lsej.org.ua/6_2019/45.pdf
6. Мандибура В.О. Економічний прагматизм: політекономічна сутність, антиподи і прояви імітації. *Економічна теорія*. 2023. № 4. С. 22-48.

References

1. Lahyzha, M.I., Kachan, Ja.V. and Suhomlyn, V.B. (2023), *Transformatsiya trudovyh vidnosyn ta profspilkovoho ruhu v postkonunistychnyh krainah* [Transformation of trade relations and trade unions movement in post-communist countries], ALSRT, Kyiv, Ukraine.
2. Kysel'ova, O.I. and Koroschenko, K.R. (2021), "Trade unions in Ukraine: problem issues and positive international experience", *Naukovi zapysky Lvivs'koho yniversytetu biznesu ta prava*, vol. 30, pp. 145-150.
3. Hnatko, A.O., Dyadiuk, K.V. and Bessonova, A.V. (2024), "Peculiarities of legal regulation of trade unions activity in Ukraine", *Akademichni visii*, vol. 36, pp. 1-7.
4. Shaporenko, O.I. (2018), "Role of trade unions in regulation of social and labor relations in company", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 12, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/9.pdf (Accessed 8 January 2024).
5. Kysel'ova, O.I. and Vereschaka, Ja.V. (2019), "Enhance of trade unions role for protection of workers' rights in social and labor relations with employers", *Jurydychnyi naukovyi elektronnnyi zhurnal*, [Online], vol. 6, available at: http://lsej.org.ua/6_2019/45.pdf (Accessed 10 January 2024).
6. Mandybura, V.O. (2023), "Economic pragmatism: political economy gist, antipodes and manifestations of imitation", *Ekonomichna Teoriya*, vol. 4, pp. 22-48.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2025 р.